

Kapitola 4

„Donekonečna vytvářet knihy“: z knihovny do tiskařského lisu

Největší neštěstí a lítost by byly zapříčiněny tím, kdyby se učené spisovatelé a snažení bezpočtu velkých mužů, kteří se lopotili a dřeli snad po celý život, aby nás zpravili o tom, co nebylo známo nikdy dříve, nebo aby osvětlili prospěšnou a potřebnou záležitost, ztratilo nebo ztrouchnivělo v rukou nevzdělaného majitele.

— Gabriel Naudé,

Advis pour dresser une bibliothèque, 1627

Titulní strana rukopisu opsaného pro Oppenheima v roce 1712 popisuje obsah svazku jako „knihu smutečných zvyků“ Maharama z Rothenburgu (Obr. 4.1). Nápis dále uvádí, že knihu citovali přední středověcí židovští učenci: Roš (Ašer ben Ježi'el, 1250–1327) a Mordechaj (Mordechaj ben Hilel ha-Kohen, ca 1250–1298), „ale ještě nebyla vytištěna“.¹ Tento popis obsahu svazku a vlastní charakteristika rukopisu ukazují, že ti, kteří s ním manipulovali, si uvědomovali vztah mezi tištěnou knihou a jejími rukopisnými sourozenci. Slova „ještě nebyla“ naznačují, že se velké rozšíření klasického materiálu prostřednictvím tiskařského lisu stalo přáním, jež mohlo být v budoucnu splněno. Avšak skutečnost, že se tento ideál „ještě“ nemohl naplnit – a byl tudíž omezený a jako výsledek drahocenný –, položila významný základ Oppenheimova jedinečného přístupu k materiálu a zároveň jeho prestiže.

¹ Ms. Opp. 94, *Sefer ha-tašbeš*, titulní strana.

Obr. 4.1 Titulní strana Ms. Opp. 94, *Sefer ha-tašbeš* (opsáno v roce 1712). Reprodukováno s laskavým svolením Bodleian Libraries, University of Oxford.

Společenský život Oppenheimovy knihovny přesahoval výměnu kusů z druhé ruky nebo nahlížení soudů či obcí do knih a rukopisů a zasahoval do produkce a vydávání nových titulů, jak původních děl, tak nedávno objevených starých rukopisů. Ačkoli Oppenheim a jeho kolegové studovali tištěné knihy zároveň s rukopisy a příkládali jim stejnou odbornou váhu, jejich forma nebyla nevýznamná pro utváření Oppenheimovy autority.

Oppenheim fungoval jako důležitý hybatel tohoto procesu. Od prvních chvil vědomého sběratelství projevoval vůli „donekonečna vytvářet knihy“ a toto poslání podporoval různými materiálními a kulturními způsoby. Třebaže oběh knih umožňoval výhodné postavení pro navazování užitečných a prestižních společenství, stejně exponované politické pole představovala výroba knih. Vytisknout židovskou knihu vyžadovalo spolupráci Židů a křesťanů, autorů a tiskařů, řemeslníků a bohatých mecenášů, cenzorů a schvalovatelů. Oppenheim se nacházel v průsečíku těchto společných akcí. Zatímco knihovna skýtala zdroj objevování nepublikovaných rukopisů, on se osobně účastnil i procesu vydávání díky rodinnému bohatství, a podporoval tak publikace a vlastní prestiž bibliofila a vzdělance, a posuzoval, které texty si zaslouží být vydány a které nikoli.² Oppenheim a jeho bohaté příbuzenstvo hráli v této ekonomice zásadní roli. Nezastupovali pouze židovské zájmy v centrech moci, ale vytvářeli i finanční sílu stojící za výrobou nejdůležitějších předmětů v idealizované normativní rabínské kultuře raně novověkého období: knih, jejichž vydávání formovalo obrysy židovského kánonu a studijního programu následujících staletí.

² K takovým rolím jako ke „ctnostem“ v raně novověkém světě viz Miller, *Peiresc's Europe*, s. 17.

OLTÁŘ TISKAŘE: ZÁSODOVÁNÍ TRHU

Zavedení knihtisku do knižního světa raně novověké Evropy vyvolalo množství předpovědí a nářků, co tato novinka může znamenat pro pisáře, vzdělance a čtenáře a jaký dopad může mít snazší výroba knih na svět znalostí. Sir Francis Bacon se o přínosu knihtisku vyjádřil pochvalně a zařadil vynález mezi tři nejvýznamnější technické inovace lidských dějin spolu se střelným prachem a kompasem.³ Tisk však také vyvolal řadu znepokojených kritických hlasů. Záhy po zavedení nového média jej intelektuálové odsoudili jako hrozbu pro řád a kvalitu.⁴ Nástup knihtisku nabízel příležitosti k narušení hierarchie vědomostí a moci a vytvářel prostor novým elitám a obcházením autoritativní tradice včetně jejich představitelů.⁵

Někteří židovští myslitelé se připojili k jednotnému hlasu kritiků jak tiskařského lisu, tak potenciálu nově vydávaných knih potlačit klasickou literaturu. Celá dvě staletí po zavedení tisku trápilo náruživého sběratele knih Josefa Šloma Delmediga (1591–1655), že „veškeré podnikání vydavatelů se týká jen nových knih a o stará díla nemají zájem [...] a vinou tiskařského lisu je svět vzhůru nohama“.⁶ Jeden verš z knihy *Kazatel* nahlas vyjádřil úzkost z šíření tištěného slova a skeptikům vymezujícím se vůči tisku nabídl jasné stanovisko: „Nadto pak zbývá, synu můj, říci: Přijmi poučení! Děláním mnoha knih nebere konce a mnohé hloubání unaví tělo,“ (*Kaz 12,12*). Na Oppenheimova pražského předchůdce, rabiho Efrajima Luntschitze (1550–1619), měla četba tohoto

³ Grafton – Rice, *Foundations of Early Modern Europe*; Boruchoff, „The Three Greatest Inventions of Modern Times“.

⁴ Viz např. tirádu Filippa de Straty „Polemic Against Printing“, patrně z roku 1470. Viz též debatu in: Pettegree, *The Book in the Renaissance*, s. 43–62.

⁵ K takovému zpochybňování autority v rabínských kruzích viz Reiner, „‘Alijat ,ha-kehila ha-gdola““.

⁶ Delmedigo, *Sefer novelot hochma*, s. 13. Viz též Marx, „Some Jewish Book Collectors“, s. 207–208.

textu dramatický dopad. Slovům „nebere konce“ porozuměl tak, že neustálé množení knih zabráni spáse lidstva – očekávanému „konci dnů“. ⁷ Dle jeho mínění nárůst tištěných textů okrádal starověké autory o náležitou pozornost a vytvářel kulturu novosti a honbu za získáním větší moci.

Oppenheim však zaujal velmi odlišný postoj. Místo toho, aby odmítl vydavatelské nástrahy, sílu tisku uvítal a umožnil produkci neustále rostoucí řady tiskovin, pocházejících jak od nových autorů, tak ze starých pramenů. Jak jsme viděli, Šalomounovo varování nepovažoval za výstrahu, nýbrž pověření, a přijal ho za své motto. V katalogu z mládí se na tuto větu výslovně odvolával a původní význam obrátil v pravý opak: „Kéž mi Bůh dovolí sbírat je a shromažďovat, ať se Boží Tóra v Izraeli vůkol šíří, a kéž mi dá donekonečna vytvářet knihy“. ⁸ Oppenheim povýšil publikační činnost na posvátný úkol a často se o něm zmiňoval jako o obětování knih „na oltář tiskaře“ – lití se odehrává na tiskařském lisu jako posvátném místě, kde se ty nejsvětější oběti, knihy, předkládají širšímu čtenářskému světu. ⁹

Předmoderní odpovědnost za „dělání“ knih představovala složitou záležitost. Ze všech lidí podílejících se na vydání knihy byl autor sotva ten nejdůležitější. „Autor“ jako samostatný

⁷ Efrajim Luntschitz, *'Olelot Efrajim*, část 1, sloupec 5 (fol. 7a). Exegezi Efrajima Luntschitze souhlasně citoval o celé století později školský reformátor Jišhak Wetzlar (Wetzlar, *The Libes Briv of Isaac Wetzlar*, 29a–29b), který doporučoval, „aby si každý vzdělanec přečetl, co věhlasný učenec Efrajim píše v úvodu ke své knize *'Olelot Efrajim*“. Jiní tehdejší učenci převzali podobné přehodnocení jako Oppenheimovo. Viz např. motto vydavatele Jišhaka ben Aharona Prostizte k titulní straně díla: Jehuda Leva ben Bešal'el, *Sefer givrot ha-Sem*, Krakov, 1582; Bar-Levav, „Bejn toda' at ha-sifrija le-republika ha-sifrutit ha-jehudit“, s. 211.

⁸ Ms. Opp. 699, fol. 63r (zvýraznění v originále). Oppenheim nebyl jediný, kdo této větě přikládal pozitivní moc. K naději „kupovat knihy [...] neustále“ viz rukopisnou poznámku in Moše ben Mordechaj Galante, Spertus Institute for Jewish Learning and Leadership, Asher Library, BM522.G146 1608.

⁹ K posvátným aspektům knih jako Božím darům nepodléhajícím soukromému vlastnictví viz Davis, „Beyond the Market“, s. 72.

individuální tvůrce, který vytváří z jedinečného génia dílo, jež je jeho intelektuálním vlastnictvím, se objevuje od novověku. Až po vleklých právních bitvách v západní Evropě během 18. století přispěly debaty o majetkových právech ke vzniku představy o samostatném tvůrčím autorovi, který specificky a zcela zásadně odpovídá za genezi duševního díla.¹⁰ Ve světě Oppenheimova působení patřili mezi „zhotovitele“ knih všichni, kteří se na procesu výroby podíleli, tedy nejen autor, ale i tiskaři, vydavatelé a mecenáši. Tato zásada platila, zvláště když byl příslušný „autor“ dávno po smrti; což se týkalo mnoha středověkých rukopisů v Oppenheimově sbírce. Nejednoznačná zprostředkovatelská role „vydavatele“ se mohla spojovat s rolí tiskaře nebo knihkupce, které titulní strany uznávaly jako partnery při výrobě. Úvodní strany hebrejských knih často obsahovaly předmluvu vydavatele, který vyprávěl příběh snahy prosadit vytištění knihy.¹¹ Tato zprostředkovatelská role byla označena jako *mevi le-defus*, doslova „ten, kdo přináší [text] do tisku“, což vystihovalo rozdíl mezi technickým tiskařem, původním autorem a rozsáhlejší rolí vydavatele.¹² Tento druh „vydavatele“ odpovídal amorfnější roli, kterou mohli vykonávat finančníci, zprostředkovatelé obchodu s knihami, potomci zemřelých autorů a lidé, kteří se ve vytištění

¹⁰ Velký vliv na utváření moderních koncepcí autorství měl německý filosof Immanuel Kant, který své myšlenky k tématu nejvýrazněji vyložil v eseji *O protiprávnosti nedovoleného vydávání knih* (1785). V této práci Kant definoval, že práva autorů vznikají z tvůrčího já a vydavatelé by je mohli získat jen v důsledku autorova převodu vlastního majetku. Rose, *Authors and Owners*, s. 16–30. Viz též Baldwin, *The Copyright Wars*; a Johns, *Piracy*. K významným omezením týkajícím se vztahu mezi autorstvím a zákonnými právy viz Chartier, *The Order of Books*, kap. 2. Viz též Chartier – Stallybrass, „What Is a Book?“.

¹¹ Viz např. *Meginej ereš*, Dyhernfurth, 1692, úvod. Jindy tuto funkci mohli plnit rabínské aprobace a úvody. Když byla posmrtně vydána responza Oppenheimova učitele Geršona Ulifa Aškenaziho (*Avodat ha-Geršumi*), Oppenheim napsal k této práci rozvláčný úvod, v němž ocenil práci autorova syna při přípravě textu k vydání.

¹² Gries, „Li-demuto šel ha-mevi li-defus ha-jehudi be-šilhej jmej ha-bejnajim“.

děl dávných autorů angažovali tím, že rukopisy přinesli do tiskařských dílen.

Rukopisné kopie textů občas vypovídaly o autorově záměru dílo vydat a vyjadřovaly klikatou a dlouhou cestu rukopisu k tištěné knize. Když Petahja ben Josef z Frankfurtu doufal, že vydá rukopisnou kopii komentáře Eliji Loanse z Wormsu k Zoharu, uvedl rukopis básní popisující jeho přání dílo vytisknout: „Tak jsem mu promluvil k srdci [tj. přesvědčil jsem ho], aby je vydal, a tak poskytl [...] všem, kteří vyhledávají moudrost.“¹³ Zápis v rukopisné kopii spisu *Še' elot minḥat šalom*, jehož autorem je Šalom ben Lejb Šalom ze Lvova, obsahuje poznámku autorova syna: „Můj otec nechal tuto knihu u mě, aby byla dána do tisku.“¹⁴ Autor v úvodu ke spisu dále vyjasnil okolnosti, když vzpomínal na víc než dvacet čtyř let života se ženou a bez dětí. Úlevu od rodinné prázdnoty mu poskytovalo psaní a čtenářům sdělil, že knihu napsal, aby po sobě něco zanechal i bez potomků. Autor sice nezůstal bezdětný, ale zemřel dřív, než byla kniha vytištěna – tohoto úkolu se chopil jeho syn. Navzdory výslovným přáním snaživých autorů vyžadovalo vydávání knih mnohem víc než jen vůli.

Oppenheimova sbírka představovala v řetězci od autora ke čtenáři – coby zásobárna nepublikovaných rukopisů pro lidi, z nichž by se stali *mevi le-defus* – prostor ještě vzdálenější od oltáře tiskaře. Když Jehonatan ben Ja'akov, židovský uprchlík z obležené Budy, našel útočiště v Mikulově za Oppenheimova vrchního rabinátu, jeho kroky vedly přímo do knihovny tohoto bibliofila.¹⁵ Tam objevil opis textu italského kabalisty Menahema 'Azarii da Fana (1548–1620). Fano napsal sérii deseti kabalistických pojednání nazvaných *'Ašara ma'amarot* (Deset promluv), z nichž

¹³ Ms. Opp. 395.

¹⁴ Ms. Opp. 234: Šalom ben Lejb Šalom ze Lvova, *Še' elot minḥat šalom* (17. stol.).

¹⁵ K odkazům na Jehonatanovo zajetí a výkupné viz aprobace *Ḳeset Jehonatan* (Praha, 1697), jež Jehonatanovi ben Ja'akovovi udělil Oppenheim a Avraham Naftali Hirsch Levi ben Moše Spitz.

se za jeho života dočkala vydání jen tři.¹⁶ Oppenheim zakoupil roku 1686 (za polovinu říšského tolaru) jeden nevydaný díl této série – sedmé pojednání o sběratelství.¹⁷ Oppenheim dal Jehonatanovi svolení ke vstupu do sbírky, čímž mu umožnil seznámit se s knihou, a dovolil mu pracovat na vydání textu, který byl roku 1694 publikován pod názvem *Ma' amar ha-'itim* v tiskařské dílně Šabtaje Basse v Dyhernfurthu.¹⁸

Uznání Oppenheimovy role při vydání Fanova kabalistického rukopisu působilo poněkud zdrženlivě; v úvodu ke knize se sice objevilo, ale na titulní straně se neprojevovalo nijak okázale. Velmi odlišná situace nastala o deset let později, když vyšel text dlouho považovaný za ztracený: biblický komentář rabiho Šmu'ela ben Me'ira z Troyes neboli Rašbama (ca 1085 – ca 1158). Podobně jako Fanův rukopis získal Oppenheim kopii tohoto textu v prvních fázích své sběratelské činnosti v osmdesátých letech 17. století ve Wormsu. Avšak na rozdíl od prostého nákupu rukopisu měl příběh získání tohoto textu daleko dobrodružnější povahu a – dle Oppenheima – i zázračnější. Když v mládí doufal, že vybuduje velkou sbírku, ale tento cíl si ještě plně neuvědomoval, kontakt s jedním wormským knihkupcem jej v osmdesátých letech 17. století přivedl k pokladnici textů, uložených v synagogální genize, tedy depozitáři vyřazených židovských textů.¹⁹

¹⁶ K potížím s číslováním titulů viz Avivi, „Kitvej ha-Rema mi-Fano be-ħochmat ha-ķabala“.

¹⁷ Ms. Opp. 699, fol. 80r. V dochované kopii této knihy ve fondech Knihovny hnutí Chabad Lubavič (Chabad-Lubavitch Library) je zápis Aharona ben Eli'ezera Lippmana Katze, Oppenheimova švagra a syna dvorního Žida Lefmana Behrense, skrze nějž exemplář spadá do Oppenheimovy neustále se rozrůstající sítě.

¹⁸ Třebaže Oppenheim nebyl autorem, tiskařem ani vydavatelem, v úvodu ke svazku Avrahama Naftaliho Hirsche Leviho ben Mošeho Spitze z Mikulova se uznává jeho role sběratele a vlastníka rukopisu. Viz Fano, *Ma' amar ha-'itim*, „Úvod“.

¹⁹ Židovské právo vyžaduje, aby posvátné texty byly řádně pohřbeny, nikoli odloženy s běžným odpadem. *Geniza* často sloužila jako provizorní

Vyřazené materiály obsahovaly podle obchodníka „tisíce rukopisů“, jež ležely ladem (*befeer*) v horním patře synagogy – byly zatuchlé, zaprášené, plesnivé, zamořené hmyzem a prohnívaly, protože byly vystaveny dešti.²⁰ Oppenheim popsal tento moment jako zjevení a byl přesvědčen, že „Pán dal tuto knihu do mých rukou [...] pravdivý text psaný inkoustem na pergamen“, zvláště když objevil dvě významná díla pro dědictví wormského židovstva: Rašbamův biblický komentář a opis sborníku *Maḥzor Vitry*, významného středověkého aškenázského miscelanea převážně s liturgickým obsahem.²¹

Oppenheim však s vydáním rukopisu nespěchal. I když od samého počátku uznával význam textu, mezi objevením a vydáním uplynulo ve skutečnosti dvacet let. Rašbamův komentář se od mnoha dalších středověkých výkladů Bible odlišuje věrností jednoduchému a doslovnému výkladu slov Písma. Nález si zaslouží snad ještě větší pozornost kvůli tomu, že ze všech komentářů spojených s tiskem od nejranějších vydání rabínské Bible žádný kromě Rašiho a komentáře Ḥizkiji ben Manoaha nepocházel z aškenázské oblasti. Přesto Oppenheim váhal. Pochyby o tom, zda by si sám autor přál dát text do oběhu, ho vedly k tomu, že se dvě desítky let po objevu bránil vydání. V průběhu let Oppenheim ukazoval rukopis kolegům, přátelům a studentům, ale odmítal návrhy na vydání díla, protože se zdráhal vytisknout rukopis, který patrně nikdy nebyl určen ke zveřejnění.

depozitář těchto textů před pohřbením. Nejslavnější *geniza* byla objevena ve Fustátu (Káhiře) a zkoumána Solomonem Schechterem a S. D. Goiteinem. Svěží vyprávění o tomto objevu viz in: Hoffman – Cole, *Sacred Trash*. O genizách v německých zemích viz Lehnardt, „Genisa“.

²⁰ Ms. Opp. 8° 53.

²¹ Tamtéž, 3r. Tento opis Rašbamova rukopisu byl patrně druhý, který Oppenheim získal, protože píše také o koupi třináctistránkového rukopisu tohoto středověkého komentátora. Tento neúplný text byl dostatečně zachovalý, a oba texty tak mohly být sloučeny pečlivou textovou rekonstrukcí, jíž se získal téměř kompletní komentář. K *maḥzoru*, jeho vydáním a významu viz Ta-Šma', „'Al kama 'injaney Maḥzor Vitry“.